

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL

Báthory Gábor, Bethlen Gábor, valamint Brandenburgi Katalin fejedelmválasztó conditióinak összehasonlító elemzése

A Comparative Analysis of the Electoral Conditions of Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, and Catherine of Brandenburg

Abstract: Throughout the history of the Principality of Transylvania, as in so many times in human history, the issue of freedom has been relevant, whether it is the ancient or modern aspects of slavery, feudalism-familiarism, or the rule of law in today's aspect. Thus, the freedom of choice of the Prince of Transylvania (*libera electio*), which was in a sense limited in the Principality of Transylvania by the conditions for electing of the princes, arises as an important issue.

Keywords: Principality of Transylvania, freedom of election, *libera electio*, Báthory, Bethlen, Catherine of Brandenburg

Összefoglaló: A Speyeri Szerződéssel formálódó Erdélyi Fejedelemség történelme során is lényeges volt a szabadság kérdésköre, mint oly sokszor az emberiség történelme során, legyen szó akár a rabszolgaság ókori és modern kori, a feudalizmus-familiaritás vagy éppen a jogállamiság mai vetületéről. Így lényeges kérdésként merül fel a választás szabadsága (azaz a *libera electio*), amelynek bizonyos értelemben vett korlátját képezték az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában a fejedelmválasztó conditiók.

Kulcsszavak: Erdélyi Fejedelemség, választás szabadsága, *libera electio*, Báthory, Bethlen, Brandenburgi Katalin

1. Bevezetés

A tanulmány megírását az indokolja, hogy a szabadság kérdésköre mindig is lényeges volt az emberiség történelme során, legyen szó akár a rabszolgaság ókori és modern kori, a feudalizmus-familiaritás vagy éppen a jogállamiság mai vetületéről. Így lényeges kérdésként merül fel a választás szabadsága (latinul: *libera electio*), amelynek

bizonyos értelemben vett korlátját képezték az Erdélyi Fejedelemség vonatkozásában a fejedelemválasztó conditiók (fejedelemválasztó feltételek).¹

További indokául szolgál e tanulmány megírásának az, hogy a conditiókat az Approbatákba becikkelyezték, ezért érdemes két meghatározó erdélyi uralkodó, úgymint Báthory Gábor, Bethlen Gábor, valamint Bethlen örökösének, az elég rövid uralkodási idejű Brandenburgi Katalinnak a fejedelemválasztó feltételeit elemezni.² A vallásokat érintő szakaszokat a szerző egy másik szakcikke elemzi, ennek alapján a bevett vallásokat tárgyaló feltételek nem kerülnek bemutatásra jelen szakcikkben.

Harmadrészt az is indokolja jelen szakcikk megírását, hogy a magyarságra nemcsak az 1526-os³ vereséget⁴ megelőző,⁵ hanem az azt követő időkben is jellemző a széthúzás,⁶ amelyet a vizsgált időszakban, azaz a XVII. század első felében az Erdélyi Fejedelemségben sikerült mérsékelni, így a jelenlegi társadalmi-jogi-politikai viszonyok számára is megoldási példákat jelenthet a középkori erdélyi fejedelemválasztó conditiók tartalmának összehasonlító elemzése. Negyedik indokként megemlíthető, hogy a mohácsi csata 500. évfordulója is közelgőben van, nevezetesen a 2026. esztendő.

2. A fejedelmi conditiók

A szakcikk a három uralkodó választási feltételeit időrendben tárgyalja, majd azt követően összehasonlító elemzésre tesz kísérletet, amelynek indoka, hogy a Bethlennel szemben alkalmazott választási feltételek összehasonlításra kerüljenek elődje és utóda conditióival. Korábbi kutatások alapján tudható, hogy az első ismert conditio-formula az 1598. évi tordai országgyűlésen – Báthory Zsigmond visszatérése kapcsán – született meg, fontos arra is rámutatni, hogy már ebben az esetben is a vallásszabadság (vallások jogainak) megtartása volt a legelőkelőbb helyen a conditiók között.⁷

1 Ld.: RÁCZ Lajos: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választása, avagy a „libera electio” dilemmája*, <https://tinyurl.hu/xin0> (letöltés ideje: 2023. 02. 10.).

2 A conditiók jogi értékeléséről lásd különösen VERESS Emőd: *Fejedelemválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról = Az Aranybulla a joghistóriában. Jogi Kultúránk Öröksége*, szerk. MEZEY Barna, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2022, 241–264.

3 Vö. SZAKÁLY Ferenc: *A mohácsi csata*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 22–29.

4 *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford.: KÁROLI Gáspár, Bibliatársulat, Budapest, 1969, Példabeszédek: 21. rész, 30–31. vers: „[...] 30 Nincs bölcsesség, és nincs értelem, és nincs tanács az Úr ellen. 31 Készen áll a ló az ütközetnek napjára; de az Úr é a megtartás!”

5 DR. BRUCKNER Győző: *Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt = Mohácsi Emlékkönyv 1526*, szerk. LUKINICH Imre, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926, 31.

6 Vö.: SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*, Magyar Helikon, Budapest, 1961, 89–104. (A széthúzás és pártütés tényeit ez a forrás igazolja, sajnos.)

7 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 16.

A fejedelmi választási feltételek általában az erdélyi fejedelmek vonatkozásában meghatározásra kerültek, de a tárgyalt fejedelmek conditiói azért is figyelemre méltóak, mert egyrészt Erdély aranykorának első feléhez köthetők, másrészt pedig – ahogy arról már szó esett – a fejedelmválasztó feltételek az Approbatákba bekerültek. Ahogy azt a nagy jogtudós – Trócsányi Zsolt – is megemlítette, az Erdélyi Fejedelemség országgyűlései összehívásának egyik indoka mindenki által tudottan,⁸ azaz köztudottan a fejedelmválasztása volt, amely utóbbinak előfeltételeit képezték az említett conditiók.

2.1. Báthory Gábor fejedelmválasztó conditiói

Báthory Gábor fejedelmválasztási feltételeinek a legelső szakasza írja elő a vallás szabadságának fenntartását.⁹

Az erdélyi rendek hivatkoznak a korábbi háborús időkre, amelynek egyrészt véráldozat, másrészt külföldi számkivetettség, tulajdonképpen bujdosás lett az eredménye, de kiemelik, hogy a legfőbb szabadságot, azaz a szabad fejedelmválasztást, azaz a libera electiót meg tudták tartani, és – a kettős függés közepette is¹⁰ – mind az osztrák, mind az oszmán uralkodótól, amennyire lehetett, kikényszerítették. A rendek kifejezik azon kívánságukat a fejedelemmel szemben, hogy kötelezze magát arra, hogy egész életében megoltalmazza és megtartsa e szabadságot, és semmi módon vagy éppen végrendelet útján a szabadságukat ne csorbítsa, illetve korlátozza, és ezt a kötelezettséget a hajdúság vonatkozásában is vállalja. Továbbá előírják számára, hogy fegyverjogot¹¹ vagy cserét az országban nem tettet.¹² A következő szakaszban a szabadságoknak további fenntartását kéri az ország, vagyis az azt alkotó három nemzet (magyar, székely és szász) és Magyarországtól odacsatolt részekkel (Partiummal) egyetemben, kéri továbbá a rendek, hogy sem hitükben, sem a törvények szabadságában, sem az országhatároknak, sem személyek vonatkozásában, sem semminemű

8 TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 19.

9 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori

„I. Hogy a religio szabadságára magát megkötelezze és abban személyválogatás nélkül minden rendeket megtartson s oltalmazzon, in liberis eorum exercitiis, mint Sigmond fejedelm idejében. [...]”

Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, szerk. MÁRKUS DEZSŐ, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900, 28–29.

10 Vö.: OBORNI TERÉZ: *Erdély aranykora – Fejedelmek tündérbertje*, Rubicon Intézet, Budapest, 2021, 129–133.

11 Fegyverjog definíciója: hadsereg tartásának joga, vagy a hadüzenés és békekötés joga.

12 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„II. Minthogy az elmúlt sok háboru időben, mind vérünk hullásával, s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal az egy fő szabadságunkat a libera electiót megtartottuk, és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett, extorqueáltuk. Kivánjuk ő nagyságától, hogy köteles legyen arra, hogy teljes életében, akármely szerencséjében minket abban megoltalmaz és megtart, és semmi szin és csere alatt vagy testamentom tételével, vagy különben szabadságunk ellen el nem áll, és e mostani hajduságnak ő nagyságához való kötelezésével, jus armorum, aut concambii in regno semmiképen nem praetendál.”
Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 28–29.

javaikban sérelem ne essen, sőt az ország javára és oltalmára igyekezzen az uralkodó mindenkit kötelezni.¹³

Elvárásaként támasztják azt is, hogy a hajdúkat kötelezze arra, hogy a fejedelm-váltások során és interregnumok esetében semmi támadással és pártütéssel a libera electiót ne veszélyeztessék, hanem a történelmi szövetség, azaz az unio szerint egységesen, azaz közösen a három natio (székely, magyar és szász) választ, a hajdúk is azt a választott fejedelmet hűségesen szolgálják.¹⁴ A háborús helyzetben mindkét nagyhatalom (azaz oszmán és osztrák) között – a kettős függés okán – a rendek felhívják a fejedelmet, hogy igyekezzen az Erdélyi Fejedelemséget békés állapotban megtartani,¹⁵ mivel Erdély hadereje a hadakozásra akármelyik ellen is elégtelen, kiváltképpen az oszmán hatalommal az erdélyi állam már meggyökerezett szokása szerint – a korábbi fejedelmek módjára – az uralkodó a szövetséget biztosítsa. Az előzőekhez kapcsolódóan felszólítják a fejedelmet, hogy a két oláh vajdasággal is a jó szomszédságot fenntartsa.¹⁶

A hajdúk státuszával kapcsolatban felhívják az új fejedelmet, hogy a státuszukat úgy kezelje, hogy a Hazának ne ártsanak, valamint hogy tisztségeket valláskülönbség nélkül az arra érdemes hazafiaknak adjon.¹⁷

13 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„III. Abban is ő nagys. hitivel quietáljon bennünket ígérete szerént, hogy a hajdu vitézekkel való transactioval minket országul, három nemzetül, Magyarországnak idetartozó részeivel egyetemben, sem hitünknek, sem törvényünknek szabadságában, sem birodalminkban és határinkban, sem személyünkben, sem semminemű javainkban, jószágunkban, kicsinytől fogva nagyig meg nem sért semmi időben, hanem inkább az ország javára és oltalmára igyekezik ő nagys. azokat is kötelezi.” Uo.

14 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„IV. Kivánjuk azt is, hogy a hajdu vitézeket ő nagys. hittel kötelezze arra kicsinytől fogva nagyig, hogy semmi változásokban (kit Isten távoztasson) és interregnumokban semmi támadozással és pártütéssel a libera electiót nem turbálják, hanem az unio szerént, valakit communibus suffragiis az három nemzet választ, ők is annak és az országnak, fejek fennállásáig hiven szolgáljanak.” Uo.

15 Vö.: OBORNI Teréz: *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal* = *Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Erdély-Történelmi Alapítvány, Debrecen, 2009, 111.

16 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„V. Ez felháborodott állapotban ő nagys. mind a két császár között hazánkat békességes állapotban megtartani igyekezzék, mivel mi a hadakozásra akármelyik ellen is elégteleneknek ismérjük magunkat, kiváltképpen a törökkel a szegény hazának régi szokása szerént, instar praedecessorum principum frigyet tartson. A két Oláhországgal is a jó szomszédságot megöltalmazza.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m.*, 28–29.

17 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VI. A hajdu vitézeknek, mind generalisoknak, kapitányoknak, hadnagyoknak és egyéb tisztviselőknek állapotjokat, tiszteket úgy igyekezze rendelni ő nagys., hogy a hazánk régi jó rendtartásának és abban lévő tisztviselőknek semmiben ne preajudicáljon, se ártalmára ne legyen. Tiszteket bene meritis sine discretione religionis adjon a hazafiainak.” Uo.

További felhívás a rendek részéről, hogy a fejedelem Erdélyben minden rendeket (nemeseket etc.) szabadságukban, törvényekben, igazságosan megtartsa, a korábbi fejedelmek adományait, privilégiumait, címeit,¹⁸ nemesítő okleveleit megtartsa.¹⁹ Az ehhez tartalmában kapcsolódó utolsó feltétel szerint az egész székelységet régi szabadságában,²⁰ amelyben a korábbi fejedelmek alatt volt, minden tekintetben az új fejedelem is megtartsa,²¹ ez utóbbi tulajdonképpen a székely társadalom egységes nemességének elismeréseként is értelmezhető.

2.2. Bethlen Gábor fejedelmválasztó feltételei

Bethlen Gábor fejedelmválasztó condiói közül a legelső és egyben legeminnen-sebb helyen a vallásszabadság megtartásának előírása szerepel.²²

A rendek előírják Bethlen Gábor fejedelemnek, hogy Erdélynek az 1613-ban fennálló romlott állapotát szem előtt tartva,²³ minden tekintetben elsősorban a fényes Portával legyen olyan kapcsolatban, hogy onnan ártalma ne keletkezzék az országnak. A rendek felhívják az új fejedelmet, hogy a kereszténységgel, azaz a német-római császárral és a szomszédos Magyarországgal a békességet feltétlenül megőrizze. Ehhez képest viszont a harmincéves háborúba az Erdélyi Fejedelemség is bekapcsolódott.²⁴ Hasonlóan és kapcsolódva az előző feltételhez, jelzik a rendek a fejedelemnek, hogy a moldvai és havasalföldi vajdákkal úgy tartson kapcsolatot, hogy biztossá tegye

18 Cím vonatkozásában – történelmi szempontból – értendő: lófő, primor, nemes, báró.

19 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VII. Ez országban minden rendeket, nemeseket, vitézlőket, kerített és mezővárosokat szabadságokban, törvényekben, igazságokban megtartson előtte való fejedelmeknek donációit, privilegiumit, inscriptióit, diplomáit megtartsa.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m.*, 28–29.

20 Szükséges jelezni, hogy az egész székelység egységesen (közszekelytől primorig) nemese-nek minősült.

21 ARTICULUS II. [...]

Conditiones ejusdem principis Gabrielis Báthori [...]

„VIII. Az egész székelységet régi szabadságokban, melyben ennekelőtte való fejedelmek azóta, mióta Sigmond fejedelem újabban a szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendben ő nagysága is megtartsa.” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m.*, 28–29.

22 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„I. Hogy minden rendeket, személyválogatás nélkül szabadon megtart a religióban, és annak szokott exercitióiban az articulusok szerént. [...]” *Uo.*

23 Vö.: SZAKÁLY Ferenc: *Szalárdy János siralmas magyar krónikája*, Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1980, 89–93. (A választás egészen pontosan „[...] 1613. esztendőben 23. die Octobris [...]” történt.)

24 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„II. Hazánknak mostani romlott állapotját és a régi jó emlékezetű fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme előtt viselvé, minden úton elsősben is a fényes Portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne keletkezzék a szegény országnak. A kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédtságot és békességet szorgalmasan megőrizze. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m.*, 29–30.

Erdélyország helyzetét.²⁵ E vonatkozásban érdemes arra utalni, hogy e kapcsolattartás az Erdélyi Fejedelemség államiségának nemzetközi jogi legitimitációját, másként a szuverenitás külügyi vonatkozásait jelenti, amely több elemből épül fel, úgymint a) széles körű diplomáciai tevékenység, b) két- vagy többoldalú szövetségi szerződések kötése európai államokkal (pl. 1620. évi cseh konföderáció), c) dinasztikus házasságkötéssel a fejedelmi pozíció emelése, s ezáltal Erdély beillesztése a dinasztikus államok európai rendszerébe (példa erre a Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin közötti házasság), d) békeszerződésekben, államközi szerződésekben elismertetni Erdély államiségát (pl. 1621: nikolsburgi béke) etc.²⁶

A tanácsurakkal kapcsolatosan a rendek előírják a fejedelemnek, hogy maga mellé mind a három natióból (székely, magyar és szász) válasszon törvény-, igazság-, valamint békességszerető, sőt jó lelkiismeretű embereket, akiknek tanácsadásához kötelezze el önmagát, hogy belső és külső országos dolgokat a kettős függés jegyében mind az osztrák császárhoz, mind az oszmán szultánhoz, illetve a szomszédos országokkal fennálló szövetségek, adományok és főtisztségek vonatkozásában a két nagyhatalom tudta nélkül az erdélyi uralkodó ne cselekedjen. További előírás, hogy ha a tanácsurak közül az Erdélyi Fejedelemség jogi szabályozása, szabadsága, dekrétumai ellen valamelyik veszedelmes és ártalmas tanácsot adna a fejedelemnek, akkor kedvezés nélkül azt a tanácsadót tiltsa el, és e döntését hirdettesse is ki.²⁷ A fejedelemnek előírják a következő feltételben, hogy a főurak, a nemesek, az erődített és mezővárosok, valamint a másik két natio, azaz a székelység, a szászok régi és jog szerint biztosított előjogaikban, adományaikban, amelyek helybenhagyásra kerültek, valamint a címeikben megtartassanak.²⁸

A feltételek szerint az országgyűlésnek a végzéseit, törvénycikkeit maga a fejedelem is köteles megtartani, valamint másokkal is megtartatja, továbbá szegénynek, javakkal rendelkezőknek személyválogatás nélkül igazságos módon szolgáltató törvényt, valamint a bírósági döntések végrehajtását nem akadályozza. Ebben a szakaszban

25 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„III. Moldovai és havasali vajdákkal ugyan most az országban létebben végezzen olyképen, hogy bátorságossá tegye azoknak szomszédságokkal az ország állapotját. [...]” Uo.

26 KISTELEKI Károly: *Mozaikszerű szuverenitás: az Erdélyi Fejedelemség szuverenitásának nézőpontjai = Szuverenitás kérdések*, szerk. KARÁCSONY András, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 152–153.

27 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„IV. Tanácsokat maga mellé mind a három nemzetből válasszon, törvény, igazság, békességszerető jó lelkiismeretű embereket, kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat a két császárhoz, vagy több szomszéd országokhoz való confederatiókat, derekas donatiókat és főtiszteket ezeknek hírek nélkül ne cselekedjék, se oszszon. Ha pedig a tanácsok közül országunk törvénye, szabadsága, decretumi ellen valamelyik lelkiismeret nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptióval és notoriussággal büntessen. [...]” Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények, i. m., 29–30.

28 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„V. Urak, nemesek, kerített és mezővárosok, székelység, szászok, régi és legitime emanált privilegiáriumokban, donatiójokban, melyek helybenhagyattatnak, annuantiájokban, inscriptiójokban megtartatnak. [...]” Uo.

már megjelenik a joghoz kötöttség, mert maga az uralkodó is joghoz kötött, legalábbis a feltétel előírása szerint, így e feltétel már bizonyos értelemben a fejedelmi hatalom korlátját is jelenti.²⁹

A fejedelem választásának a feltételei egy fontos utalást is tartalmaznak, amely Bethlen Gábor választásának körülményeire vonatkozik,³⁰ nevezetesen azt, hogy a jelentős súlyt képviselő oszmán hadak árnyékában történt meg a választás Kolozsvárott.³¹ Az előzőek alapján előírja a conditio, hogy az új fejedelem köteles legyen a libera electiónak teljes életében való megtartására, valamint a fényes Porta útján a szultántól megkapott athnámé levéllel biztosítására. Azt már előre jelezni érdemes, hogy a halála esetére Bethlen Gábor eltért ettől az előírástól, mert felesége, Brandenburgi Katalin lett a trón örököse,³² e tárgykörről a következő alfejezetben esik szó.³³ Hasonlóan a libera electio kérdésköréhez, az új fejedelmet a következő feltételben követlezik, hogy a Fejedelmi Tanácsban és az országgyűlésen a résztvevőknek *libera voxot*, azaz szabad szavazást biztosítson, legyen lehetőség a panaszok kivizsgálására.³⁴

További előírás, hogy igyekezzék az összes fiskális jószágot, valamint megfelelő módon az egyéb költségvetési értékeket visszaszerezni, és az ország határait, végvárait a legjobb tudása szerint védeni,³⁵ valamint hogy a végvárat a Fejedelmi Tanács és az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül ne idegenítse el.³⁶

29 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VI. Az országnak közönséges és egyenlő akaratból való végezésit, articulusit maga is megtartja, másokkal is megtartatja; szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat; a sententiáknak executiójokat nem impediálja. [...]” Uo.

30 CSETRI Elek: *Bethlen Gábor fejedelmé választása*, 1., <http://magyarutca.org/nyeomszsz/orstavak/pdf/12CsetriElekBethlenGabor.pdf> (letöltés ideje: 2022. 10. 06.).

31 Vö.: MAKKAI László: *Bethlen Gábor emlékezete*, Európa Kiadó, Budapest, 1980, 100.

32 Vö.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelm végrendeletének sajátosságai, Iustum Aequum Salutare*, 2022/3. 209–221, https://ias.jak.ppke.hu/20223sz/14_SzentpaliGavallerP_IAS_2022_3.pdf (letöltés ideje: 2022. 10. 06.).

33 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VII. Minthogy mostan ennyi hadaknak ez országban létele alatt kellett fejedelmet választanunk, köteles legyen reá, hogy a libera electiót teljes életében, semmi úton nem impediálja, az országnak azt nemcsak integre megtartja, hanem a fényes Portával újlag mennél jobb móddal, a császártól ő hatalmasságától szerzett athnámé levéllel confirmáltatja. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 29–30.

34 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„VIII. Tanácsrendeknek és ország gyűlésében is mindenknek libera voxot enged, mindenféle panaszokodásoknak és igazságoknak előszámolására. [...]” Uo.

35 LUKINICH Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 231–235.

36 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„IX. Idő lévén hozzá, omnia fiscalia bona, et alios proventus fiscales recuperálni igyekezzék illendő módok alatt, és az ország határait, végházait tehetsége szerént, kiváltképen tanács és ország hire nélkül nem abalienálja. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 29–30.

A legutolsó conditio előírja, hogy az ország és a fejedelemség státuszát az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül nem lehet megváltoztatni, hanem fenn kell tartani.³⁷

2.3. Brandenburgi Katalin fejedelemszony választási feltételei

Kutatóként az ember nem talál túl sok példát – talán az Aquinói Tamás által is támogatott férfigjú középkori társadalomban³⁸ – arra, hogy nők uralkodtak volna, ritka példaként megemlíthető: Anjou Mária, I. Erzsébet, Brandenburgi Katalin, valamint a későbbi évszázadból Mária Terézia. Az előbbi az egyik indoka annak, hogy kutatás tárgyává váltak Brandenburgi Katalin választási feltételei. Az előzőhöz képest Brandenburgi Katalin fejedelemszony választási feltételei tárgyalásának legfőbb indokál az a tény szolgál, hogy a nagy fejedelem végrendeletében a fejedelemszont jelölte meg örököséként.³⁹

Brandenburgi Katalin választási conditióinál az első szakaszban egy bizonytalan uralkodási időszakra vonatkozó utalás jelenik meg.⁴⁰

Erdélyországra és Magyarországnak csatolt részeire semmi több jogot a szabad választásnál ő felsége ne ruházzon, azt pedig sem titokban, sem nyíltan semmilyen szükséghelyzetben más fejedelmekre ne ruházza át, és e szabadságról ne kössön a fejedelemszony szerződést senkivel.⁴¹

A következő feltétel szerint a hitbér, ahogy azt az elhunyt Bethlen Gábor fejedelem meghagyta, a fejedelemszony részére biztosítva legyen.⁴²

A kormányzás tényleges feladatát – az elhunyt fejedelem testvérére, Bethlen Istvánra – ruházták a conditiók, aki ez által a jogi aktus által válik ténylegesen – közjogi értelemben vett – kormányzóvá, eddig az időpontig csak Bethlen végrendelete

37 ARTICULUS III.

Conditiones principis Gabrielis Bethlen.

„X. A minémű titulust mostan országul a fejedelemségnek adunk, azt az ország hire nélkül nem augeálja, sem változtatja, hanem épen contentus léssen véle. [...]” Uo.

38 Vö.: KÉRI Katalin: *Érdekességek a nők történetéből*, IQDEPO, Pécs, 1996, http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/letöltés_ideje:2022.10.07.

39 Vö.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, i. m., 209–221.

40 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói.

„I. Minthogy a mi kegyelmes asszonyunkat országul fejedelmünké addig választottuk, míg ő felsége a mi kegyelmes urunknak nevét viseli, mi is országul addig ígérjük és kötelezzük magunkat az ő felsége hűségére, nem tovább, sem különben. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 30–31.

41 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói. [...]

„II. Erdélyországhoz és Magyarországnak ahhoz tartozó részeihez semmi több just a szabad választásnál ő felsége ne praetendájon; azt pedig sem titkon, sem nyilván semmi szükségben más fejedelmekre ne transferálja, sem arról ne tractájon senkivel. [...]” Uo.

42 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszony conditiói. [...]

„III. Dotalitumban mindazáltal, a mint a mi kegyelmes urunk ő felsége inscribálta, épen ő felségének megtartassék. [...]” Uo.

alapján volt kormányzó⁴³ (latinul: gubernator), és ekkortól kezdve a Fejedelmi Tanács is a kormányzót segíti, a fejedelemasszony pedig kötve van a kormányzó és tanácsosok véleményéhez.⁴⁴ A fejedelemasszony további kötelezettségeként határozza meg a következő feltétel, hogy a kormányzó és a Fejedelmi Tanács, valamint az országgyűlés jóváhagyó akarata nélkül idegen nemzetből származó személyt a Fejedelmi Tanácsba be ne fogadhasson, valamint idegen nemzethez tartozó személyt ne helyezzen tisztségekbe. A fejedelem további kötelezettségeként határozzák meg, hogy a várakban ne legyen idegenekből álló őrség, s a fejedelem se tartson maga mellett idegeneket belső udvara népén kívül, akiknek létszáma 200 főt ne haladja meg.⁴⁵ E passzus azért is tekinthető fontosnak, mert az új fejedelemasszony idegen származású.

A fentiek megtartására köteles lesz a fejedelemasszony, és egyúttal ezzel az aktsussal a kormányzó az országnak rendjeivel együtt az ellenőrzésre felhatalmazást kapott.⁴⁶ Az ország közjogi ügyeit illető követségeket a kormányzó és a Fejedelmi Tanács tudta nélkül a fejedelemasszony ne küldjön és ne fogadjon külföldi fejedelmekkel kapcsolatban.⁴⁷ E szakasz alapján a külügyek terén Brandenburgi Katalin keze erősen meg volt kötve. A kormányzó halála esetére vonatkozó rendelkezés következik, ebben az esetben a fejedelemasszony köteles arra, hogy a következő nap más kormányzót válasszon, a választásig a kormányzói teendőket a Fejedelmi Tanács látja el, az új kormányzó megválasztásához az egész Fejedelmi Tanács egyetértése is szükséges volt.⁴⁸

43 VÖ.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, i. m., 217.

44 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„IV. Hogy minden gubernatio és gondviselés mostani és következő gubernator uramon ő nagyságán legyen és tanácsokon, és semmit ő felsége az ország közönséges dolgaiban ő nagyságának és tanácsoknak akaratajok és hírek nélkül ne cselekedjék. [...]” *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: 1540–1848. évi Erdélyi törvények*, i. m., 30–31.

45 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„V. Hogy senkit idegen nemzetet azonkívül, ha kit ő felsége bene merita personát gubernator urunk, és tanács és ország közönséges suffragiumából recipiáltatna, a tanácsba bé ne végyen a haza fiain kívül, és idegen nemzetnek tiszteket, főképen várakba ne adjon, idegen nemzetből álló praesidiumot, se várakban, se maga mellett ne tartson, körülötte lévő belső udvara népén kívül, kiknek numerusa 200 personát omnibus computatis ne excedáljon. [...]” *Uo.*

46 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VI. Ezeknek pedig megtartásokra köteles legyen gubernator uram ő nagysága, az országnak minden statusival együtt, melynek observáltatására plena authoritása legyen. [...]” *Uo.*

47 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VII. Hogy semmi követségeket, valamelyek az országot és közönséges dolgot illetik, gubernator urunk ő nagysága és tanácsok híre nélkül ő Felsége meg ne halljon és választ semmi külső fejedelmeknek ne adjon, se követséget ne instituáljon ő nagyságok híre nélkül. [...]” *Uo.*

48 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemasszony conditiói. [...]

„VIII. Hogyha (kit Isten távoztasson) gubernator urunknak ő nagyságának holta történnék, köteles legyen ő felsége arra, hogy egy holnap alatt más gubernatorot válasszon; addig annak authoritása a tanács mellett legyen és maradjon, mely választás az egész tanács tetszéséből legyen. [...]” *Uo.*

A következő *conditio* szerint, ha az országban zavargások támadnak, amelyek miatt a fejedelemszónynak el kellene az országot hagynia, akkor a rendek bíznak abban, hogy külföldi hatalom nem támadja meg az országot.⁴⁹ E *passus* már csírájában tartalmazta azt az utalást, hogy nem lesz hosszú életű a fejedelemszóny uralkodása, amelyre már a bizonytalan uralkodási időt sugalló első feltétel is utalt.

A fejedelemszóny – a kormányzó és Fejedelmi Tanács egyetértése mellett – egy kincstárnokot választhat.⁵⁰

A következő feltétel négy bevett vallással kapcsolatos vallásszabadságról rendelkezik.⁵¹ A következő feltétel szintén a szabadságok fenntartásáról rendelkezik, jelesül a főurakat, nemeseket, erődített és mezővárosokat, székelységet, szászságot, régi jogos privilégiumaikban, adományaikban meg kell tartania az új uralkodónak.⁵²

Mivel az Erdélyi Fejedelemség megmaradása – a rendek szerint – Isten után a fényes Portától függ legfőképpen, ezért az utolsó *conditio* előírja, hogy az új uralkodó a Portától el ne szakadjon, hanem annak kedvében járjon.⁵³

3. A fejedelemválasztási *conditio*k összehasonlítása

A Báthoryval szemben támasztott feltételekhez viszonyítva a Bethlennel szembeni *conditio*k vonatkozásában lényeges eltérést jelent az, hogy Bethlent az oszmán hadak árnyékában választották fejedelemmé, amire a *conditio*k egyik szakasza külön ki is tér. Mindkét fejedelem esetében lényeges aspektust jelent a *libera electio* hangsúlyozása,

49 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszóny *conditio*i. [...]

„IX. Ha pedig (kit Isten eltávoztasson) az országban oly *disturbiumok* támadnának, melyek miatt ő felségének, atyjafainak tetszésekből és tanácsokból ki kellene ez országból menni, tehát *in eo casu* hiszszük, hogy a mi kegyelmes urunknak szegény hazánkra kegyelmes tekinteti lészen, azt ő felsége a mi kegyelmes asszonyunk az országnak *intacte* meghagyja. [...]” Uo.

50 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszóny *conditio*i. [...]

„X. Fejedelemszónyunk ő felsége az országnak *gubernatióját* kezébe vevén, egy *thesaurariust* *gubernátor* urunk és az egész tanács tetszéséből válasszon, kinek az ország *proventus*i kezébe szolgáltatván, az ország szükségére való *erogatio*jokban *micoda* modalitást kövessen, ugyanakkor ő felsége, *gubernátor* urunk és az egész tanács tetszéséből *deliberáljon*. [...]” Uo.

51 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszóny *conditio*i. [...]

„XI. A négy *recepta* *religiókban* minden *bántás* nélkül, minden *rendeket* megtartson ő felsége. [...]” Uo.

52 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszóny *conditio*i. [...]

„XII. *Urakat*, *nemeseket*, *kerített* és *mezővárosokat*, *székelységet*, *szászságot*, *régi* és *legitime emanált* *privilegiumokban*, *donatiókban*, melyek *helyben* maradtanak, *annuentiákban*, *inscriptiókban* megtartasson. [...]” Uo.

53 ARTICULUS IV.

Catharina fejedelemszóny *conditio*i. [...]

„XIII. Mivel szegény hazánknak megmaradása Isten után a fényes Portától függ, ő felsége a Portától el ne szakadjon, hanem annak kedvét keresse. [...]” Uo.

noha Bethlen esetében ténylegesen nem volt szó szabad választásról, az ő esetében csak két jelölt közötti választásról volt szó.⁵⁴ Lényegi hasonlóság azonban a két feltételrendszer között, hogy mindkettőnek az élén szerepel a vallásszabadság biztosítása.

Nagy eltérés az előző két fejedelemhez viszonyítva az a tény, hogy a nagy fejedelem végrendeletében Brandenburgi Katalin fejedelemasszonyt jelölte meg örökösének.⁵⁵ A fejedelemasszony esetében tehát kijelenthető, hogy a libera electio nem igazán érvényesülhetett, még olyan szinten sem, ahogy Bethlen Gábor választása (a két aspiráns közötti választás) során érvényesülhetett. Szintén nagy különbséget jelent a fejedelemasszony választási conditiói vonatkozásában, hogy Bethlen István kormányzósága is tárgyát képezi a fejedelmválasztó feltételeknek.

A tárgyalat conditiók tartalmának összehasonlító elemzését szolgálja a következő összegző táblázat.

1. táblázat. A fejedelmi conditiók összehasonlítása

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

	Báthory Gábor	Bethlen Gábor	Brandenburgi Katalin
Feltételek első (kiemelt) szakasza:	vallásszabadság	vallásszabadság	bizonytalan uralkodási időszakokra vonatkozó utalás
Feltételek lényegi tartalma:	a) a libera electio fenntartása, b) a szabadságok biztosítása, c) a hajdúkat kötelezze a fejedelem arra, hogy a fejedelmváltások során és interregnumok esetében se támadással, se pártütéssel a libera electiót ne veszélyeztessék (tehát ez kapcsolódik a libera electio fenntartásának témaköréhez), d) mindkét nagyhatalom (azaz oszmán és osztrák) között az Erdélyi Fejedelemséget békés állapotban megtartani igyekezzen a fejedelem,	a) a fényes Portával békés kapcsolatok, német-római császárral és a szomszédos Magyarországgal a béke ápolása, b) a két román vajdasággal is békés kapcsolat, c) három nemzetből kerüljenek ki a Fejedelmi Tanács tagjai, d) a korábbi privilégiumok, adományok biztosítása, e) az országgyűlésnek végzéseit, törvénycikkeit maga a fejedelem is köteles megtartani, f) a libera electiónak a biztosítása,	a) Erdélyországban és Partiumban a szabad választás biztosítása, b) hitbér, c) a kormányzás tényleges feladata: Bethlen István kormányzóé, d) a Fejedelmi Tanácsban csak erdélyiek lehetnek, idegenek nem, e) az ellenőrzésre felhatalmazást kap: a kormányzó az országnak rendjeivel együtt, f) a külügyek terén Brandenburgi Katalin keze meg volt kötve,

54 CSETRI: *i. m.*, 1.

55 Vö.: SZENTPÁLI-GAVALLÉR: *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem...*, *i. m.*, 216.

	Báthory Gábor	Bethlen Gábor	Brandenburgi Katalin
	e) a korábbi fejedelmek adományainak biztosítása, f) az egész székelység régi szabadságában (tk. nemességben) megtartása	g) a Fejedelmi Tanácsban és az országgyűlésen résztvevőknek: libera vox biztosítása és a panaszok kivizsgálása, h) a költségvetési értékek visszaszerzése, az ország határainak, végvárainak védelme, i) az ország és a fejedelemség státuszát az országgyűlés tudta és jóváhagyása nélkül nem lehet megváltoztatni	g) a kormányzó halála esetén: következő nap más kormányzót kell választani (a Fejedelmi Tanács egyetértésével), h) ha a fejedelemszony külföldre kényszerül: külföldi hatalom ne támadhassa meg az országot, i) kincstárnok választása (a Fejedelmi Tanács egyetértésével), j) a privilégiumok, adományok biztosítása, k) a Portával jó kapcsolat ápolása
Egyéb:	Külön hangsúlyt kap: a szabadság megtartása.	Fontos: Kolozsvárott az oszmán hadak árnyékában történt meg a választás. Hangsúlyt kap: a szabadság megtartása.	Megörökölte a hatalmat, de ezzel kapcsolatosan fontos előírás, hogy ennek ellenőrzésére felhatalmazást kapott a kormányzó az országnak rendjeivel együtt. Ezzel kapcsolatosan fontos szempont: idegen származású az uralkodóasszony.

A fentiek alapján a három uralkodóval kapcsolatosan megalkotott conditiók vonatkozásában megállapítható, hogy a libera electio és a libera vox, valamint a privilégiumok biztosítása mint alapszabadságok jelennek meg a feltételek között. Fontos még egyszer kiemelni, hogy Bethlen esetében a választás az oszmán hatalom által is befolyásolt volt, míg Brandenburgi Katalin esetében a hatalom megöröklése jelentette a specialitást. Utóbbival kapcsolatosan fontos előírás a conditiók között, hogy ennek a hatalomnak ellenőrzésére – tulajdonképpeni korlátozó tényezőként – felhatalmazást kapott a kormányzó az ország rendjeivel együtt, ennek pedig indoka az volt, hogy az új fejedelemszony idegen származású volt.

4. Összegzés

A fejedelemválasztó conditiók összehasonlítása és kutatása vonatkozásában megállapítható, hogy a három feltételrendszert összehasonlítva egyre szigorodó conditiókat

találunk a fejedelmválasztási feltételek között. Az előzőeken túlmenően fontos kiemelni azt, hogy a német származású fejedelmasszonynak, Brandenburgi Katalinnak sok tekintetben – a kormányzó és a fejedelmi tanács szerepe miatt – teljesen meg volt kötve a keze.

A fentieken túlmenően a kutatás eredményeként megállapítható, hogy a fejedelmi hatalom ilyen mértékű – mondhatni szigorú – joghoz kötöttsége ebben a tekintetben – bizonyos értelemben vett – kvázi jogállami jelleget biztosít az Erdélyi Fejedelemség XVII. századi állam- és közjogi berendezkedését illetően. Ehhez kapcsolódik az a tény is, hogy a rendek és az országgyűlés e feltételrendszerek megalkotása révén – a szerző álláspontja szerint – a fejedelmi hatalom „*ellensúlyát*” tudták képezni. A korábbi fejtegetések alapján a három uralkodóval kapcsolatosan megalkotott conditiók vonatkozásában megállapítható és hangsúlyos, hogy a libera electio és a libera vox, valamint a privilégiumok biztosítása mint alapszabadságok a fejedelmválasztó feltételek között megjelennek, és e tények is erősítik az Erdélyi Fejedelemség alkotmányos monarchia fogalma csak később született meg.⁵⁶ A kutatás eredményeként tehát megállapítható, hogy a szerző igazoltnak tartja Rácz Lajos elméletét, aki három conditiotípus distinkcióját alakította ki. A vizsgált feltételek egyre kötöttebbé és szigorúbbá válása alapján igazolt az, hogy a történelmi fejlődés eredményeként – figyelembe véve azt, hogy a fejedelmi hatalom meggyengülése is szerepet játszott ebben a folyamatban – jött létre egy olyan mértékben megkötött fejedelmi hatalom, amely tehát az alkotmányos monarchia határán állt.⁵⁷

Fontos megállapítani és jelezni, hogy a fejedelmválasztási conditiók akkori, középkori időszakban játszott szerepe a korunk politikai erői által alkotott politikai programok szerepéhez hasonló. Erre nyújt jó példát, hogy a nagy fejedelem, Bethlen Gábor esetében a conditiók előírják az erdélyi állam fiskális (költségvetési) ügyeinek rendezését.

A fenti tények egyértelműen igazolják az akkori erdélyi elit eszmei nagyságát és széles látókörűségét.

A szabadságjogok biztosításának kérdésköre a fejedelemség korszakán teljes mértékben átívelt, ugyanis e szabadságokat tárgyalja az 1691. évi Diploma Leopoldinum, a leglényegesebb eltérés a fejedelmi korszakhoz képest az, hogy 1691-ben manifesztálódik az osztrák császári fennhatóság, aminek jele, hogy már nem fejedelmről és fejedelmi tanácsról esik szó a Diploma Leopoldinumban, hanem főkormányzóról és tizenkét tagú titkos tanácsról.⁵⁸

56 SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál: *Az állami főhatalom kialakulása és korlátai, az erdélyi fejedelem és a magyar királyi címet viselő Habsburgok jogköreinek komparatív elemzése*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, 2022/1, 18–40, 31.

57 RÁ CZ: *i. m.*, 162–182.

58 *1691. évi Diploma Leopoldinum*, http://www.alkotmanyossagi-muhely.hu/naptar_julius_kep.htm (letöltés ideje: 2022. 09. 20.).